

UOT 82.091

TƏRCÜMƏDƏ SƏTİRALTI MƏNALARIN ÖTÜRÜLMƏSİ PROBLEMİ**MƏMMƏDSOY RÖVŞƏN RAHİB oğlu***Bakı Slavyan Universiteti, doktorant*sevinc.n@mail.ru*Açar sözlər: mətn, lirika, peyzaj, ekspressivlik, fəlsəfi mühakimə, xorey, təzad*

Boris Leonidoviç Pasternakın "Mart" şeirindəki lirik düşüncələrin dinamikası və ekspressivliyi ilk misralardan oxucunu öz təsiri altına alır və onu şairin mətnin alt qatında gizlətdiyi mühakimələrə doğru istiqamətləndirir. Şeirin əsasında bir zəhmətkeş kənd adamının gözü ilə təsvir edilən baharın gəlişinin parlaq mənzərəsi dayanır. Ümumiyyətlə, B.Pasternak bütün yaradıcılığı boyu oxucuya təbiət və insan qəlbinin yanaşı mövcud olmasını və qarışıqlıq təsirini göstərməyə və izah etməyə çalışmışdır. Lirik üslubda təbiət mənzərəsinin təsviri həmişə Pasternakı digər yazıçılardan, şairlərdən fərqləndirmişdir. "Mart" şeiri müharibədən sonra – 1947-ci ilin baharında qələmə alınıb. "Mart"a qədər və "Mart"dan sonra da B.Pasternak yazın gəlişini, bahar əhvali-ruhiyyəsini tərənnüm və təsvir edən bu məzmununda onlarla şeir yazmışdır: "Весна", "Весна в лесу", "Весенняя распутица", "Весенний день тридцатого апреля...", "Опять весна", "Весеннюю порою...", "Весна, ты сырость рудника в висках...". Ancaq "Mart" həm məzmununa görə, həm də bədii-estetik dəyərinə görə həmin şeirlərdən ciddi surətdə fərqlənir.

Məlum olduğu kimi, "Mart" sözü latın dilindən götürülmüş, müharibə Allahı ilə bağlı olan Marsla eyniköklü olmaqla qışın yazla qarşıdurmasını əks etdirir. Bu söz "bahar", "hərərət", "sevinc" və "mülayimlik" assosiyasiyası yaratmaqla bərabər, soyuqluq, sərtlik, dözülməzlik assosiyasiyası da yaradır. "Mart" şeiri yazılarda B.Pasternakın yaradıcılığına Sovet hakimiyyətinin münasibəti kəskinləşmiş, ədəbi tənqid ideoloji prinsiplərdən çıxış edərək onu davamlı şəkildə hədəfə alır, yazdıqlarının ideya baxımından sosializm idealları ilə uyğun gəlmədiyini vurğulayırdı. Buna baxmayaraq, həmin illərdə B.Pasternak rus həyatının epik mənzərəsini verən, rus məişətini, psixologiyasını, adət-ənənəsini, xristianlığın mahiyyətini ehtiva edən və onun Nobel sevinci yaşamasında mühüm rol oynayan "Doktor Jivaço" romanı üzərində işləyirdi. O roman ki, məşhur ədəbiyyatşünas E.Q.Qerşteyn onu "ölməzlik haqqında kitab", "bizim bildiklərimizin ən müasiri" adlandırmışdı. "Bu roman nə qədər insana yol yoldaşı olacaq, o, nə qədər yeni fikirlər, hisslər doğuracaq, onun nə qədər davamçıları, izləyiciləri olacaq". Pasternakın həmin romanla paralel şəkildə qələmə aldığı şeirlər arasında dünyagörüş, fəlsəfi-nəzəri yanaşma baxımından bir doğmalılıq var; nəslə poeziya burada sintezdədir, narazılıq, həyacan, təşviş dərhal diqqəti cəlb edir. Şair bu şeirdə dünyanı ziddiyyətli tərəfləri ilə birgə götürür, sətirlər arasındakı təzadlar həyatın qara-ağ rənglərindən doğur. Şair "Mart" şeirində sadə və zahirən adi görünən sözlərlə insanı heyrətə salan metaforalar yaradırdı. Mart şairin təsəvvüründə sürətlə azadlığa tələsən həyatın cilovlanmayan qüvvələrinin təmərküzləşməsi ayı idi. Təbiətin qış "zəncirlərindən" azad olması şair tərəfindən mürəkkəb bir proses kimi təsəvvür edilirdi. Buna görə də möhkəm sağlamlıq və qaynar enerji ilə dolu heyvan sarayı mart ayının metaforasına çevrilir, qışın əks-sədası, ərpimiş qar ağır xəstəlikdən ölən bir insana bənzəyir. Şeirdə assosiativ elementlərin çoxyönlülüyü və mürəkkəbliyi lirik qəhrəmanın bütün görünən və görünməyən dünyanı ürəyində yerləşdirməyə cəhd etdiyini göstərirdi:

*Bu gecələr! Bu gündüzlər və gecələr!**Taybatay açıqdır mehtərxananın, tövlənin qapısı.*

Oxucular lirik qəhrəmanın hisslərini mənzərə eskizləri vasitəsilə başa düşməyə alışıblar. Ancaq Pasternak insanın emosiyalarının, istəklərinin, hətta insanın simasının təsviri ilə mənzərə

yarada bilən sənətkardır. O, bu şeirdə təbiəti o qədər insanlaşdırıb ki, onu subyektdən ayrı təsəvvür etmək mümkün deyil. Buna şair ən sevdiyi texnikanın – təcəssümün köməyi ilə nail olmuşdur. “Mart” şeirində müəllif adama elə gəlir ki, yalnız təbiəti təsvir edir, lakin bəri başdan vurğulamalıyıq ki, bu təsvir dərin fəlsəfi mühakimələrlə müşayiət olunur. Şair kənd həyatını dəqiq təsvir edir, ancaq dərinlikdən fikir versək, gərək ki, şeirin alt qatında daha dərin mənalar və mühakimələr gizlənmişdir. B. Pasternak sanki insanlara başa salmaq istəyir ki, kənd sakinlərinin qiymətləndirdiyi həyatın sevinci ilə şəhər adamları sevinmir və onu dərk etməyi bacarmırlar. Bu, bir ziddiyyət!

Şeirin yazıldığı dövrdə şəhərlə kəndin həyatı ciddi fərqlənirdi. Vətənin ucqarlarında yaşayan kənd adamları hər gün işləməklə yemək və içmək tapacaqlarına ümid edirdilər. Bu şeirdə Pasternak oxucuya dünyanın onu əhatə edən gözəl peyzajlar barədə düşünməyən adi kənd adamı tərəfindən dərkini verməyə çalışır. Mart belə bir insanın nəzərində yandırıcı günəşdən başqa bir şey deyil. Əgər bir qədər diqqətlə düşünsək, görəcəyik ki, insanlar yazda tarlada necə işləyirlərsə, o cür də məhsul gözləyirlər. Şəhərdə isə yaz sadəcə sevinc və məhəbbət dövrüdür.

Müəllif kənd adamlarının təbiətə, onun gözəlliyinə heç bir maraqları olmadığını dəqiq təsvir edir. Bu insanlar xüsusi dəyərlərə malik olan şəhər adamlarından fərqli olaraq hər gün ağır şəraitdə çalışırlar. Bu mətnin mənasını başa düşmək üçün şeirin üslubuna, söz birləşmələrinə, frazeologizmlərə diqqət yetirmək, onun məzmununu dərinlikdən analiz etmək lazımdır. Əks halda, şeir ətrafındakı gözəl mənzərələri düşünməyən adi zəhmət adamının qavrayışında çox isti bir yaz günəşinin təsvirini verən ənənəvi mətnlərdən biri olaraq qalacaq. Lakin dərin düşüncələr hər şeyin məntiqini açıb göstərir. Müəllif kənd sakinlərinin təbiətə və onun gözəlliyinə qətiyyətlə maraq göstərməməsini dəqiq şəkildə çatdırır. Bu insanlar tamamilə fərqli dəyərlərə və qayğılara sahib olan şəhərlilər kimi sevinə bilmir, ağır əməyin yorğunluğunu yaşayırlar. B. Pasternakın yaradıcılıq qayəsini başa düşmək üçün yazı tərzini və sözlərin növbələşməsi ilə bərabər, şeirin məzmununa nüfuz etmək gərəkir.

Peyzaj lirikası nümunəsi olan bu şeir dörd misradan ibarət çarpaz qafiyəli beşsözlü xorey janrında qələmə alınmışdır. İlk və son bənddə qışın sonu, bahar qayğılarının qayıdışı əks olunur. Lirik qəhrəman müəllifin özüdür. Şair ən sadə və hətta ən kiçik detalları belə unutmur. O, hər şeyi sevgi ilə və mehriban bir təbəssümlə qələmə almışdır. Təbiət, gündəlik məişət qayğıları sanki rəssam fırçası ilə, ekspressiv, bir qədər dədəqiq desək, kobud şəkildə təsvir olunur.

Birinci sətir frazeologizmlə başlayır: “yeddiinci tərə qədər” (Azərbaycan dilində, dabanından tərə axmaq), bu, müharibə illərinin soyuqlarından sonra yeni başlanan yazın “qızgın günlər”inin başladığına işarədir. Müharibə dövründə nisbətən sakitləşən repressiya məşını yenidən işə düşür. Şair sonra həyacanlı şəkildə deyir: “Bu gecələr, bu gündüzlər və gecələr!”... Sözlərin təkrarı ötən qışın yoxa çıxan izlərinə hücum edən mart haqqında şairin hissələrinin bütövlüyünü ifadə edir. “Həyat üstülənir” ifadəsinin özünü metafora kimi qəbul etmək olar, baxmayaraq ki, ilk baxışda adama elə gəlir, onun elə bir dərin mənası yoxdur. Lakin “üstülənmək” həyatın boğuculuğunu nəzərə çarpdırır. Səhnə arxasında oynayan aktyorlar arasında inəklər və atlar var, lakin göyərçinlər artıq yulaf yeyirlər. İnversiyadan istifadə baş verənlərin dinamizmini gücləndirir: qar əriyir, peyin iy verir. Eyni məqsəd üçün kiçiltmə dərəcəsinin şəkilçilərindən ustalıqla istifadə olunur: su cığırı. İlk yaz ayının şəkli mürəkkəb sintaksisi çəkməyə kömək edir. Bu mənada B. Pasternakın poeziyası son dərəcə mürəkkəbdir, ancaq məhz bu, onu nüfuz edici, əvəzedilməz, obrazlı edir.

Gedən qışın təsviri zəngin boyalarla verilir: yazın əllərində iş qaynayır, yabanın dişləri sağlamlıq saçır, qar quruyur və söz-söhbətin axarı qanazlığına tutulub. Ümumiyyətlə, gedən qışı xəstə bir insanla müqayisə etmək dünya poeziyası üçün ənənəvi haldır. Peyin qoxusunun havanın tərəvəti ilə müqayisə edilməsi paradoksal görünür. “Taybatay açıqlıq” şeirin bəlkə də əsas motivi, ilkin əhval-ruhiyyəsidir.

B. Pasternakın “Mart” şeiri zahirən həm də şairin həyatsevər lirikasının bariz nümunəsidir. Müharibənin ağır illərindən sonra həyatın sadə sevincləri, dinc əməyin təsviri şeirin üst qatındakı bu

qısa bahar himnini doldurur. Bu şeirin, bəlkə, mürəkkəbliyinə görədir ki, onun dilimizə tərcüməsi çox deyil. Açıq etiraf edək ki, frazeologizmlə başlanan, hər bəndində müxtəlif konfigurasiyalı söz birləşmələri, sintaksis vahidlər işlədilər, fonetik elementlərə geniş yer verilən şeirin tərcüməsində məzmunu, mahiyyəti, əhvali-ruhiyyəni saxlamaq mümkün olsa da, bədii ifadə vasitələrini, təsvir vasitələrini, məcazları olduğu kimi vermək olduqca çətindir. Məsələn, şeirin birinci bəndində işlədilər “Солнце греет до седьмого пота” cümləsini tərcümə etmək yox, onun qarışılığını tapmaq lazım gəlir. Bu şeirin yaxşı tərcüməçilərindən olan S.Babullaoglu çox düzgün olaraq onu “Gün qovub dabanından çıxardır təri” kimi vermiş, bununla da həm fikrin ifadəliliyini, həm də sonrakı cümlə ilə birgə qış-yaz arasındakı kontrastı dəqiq ifadə etmişdir. Lakin Əyyub Qiyasın tərcüməsi haqqında bu fikri demək mümkün deyil: birinci misranı “günəş adamın kələyini kəsir” kimi çevirən Ə.Qiyasın tərcüməsində bu şeirə məxsus ən başlıca xüsusiyyət-dinamizm, hərəkətlilik yoxdur. Halbuki bu şeir, ilk növbədə, hərəkətliliyi, canlılığı ilə diqqəti cəlb edir. Şeirdə işlənən “iş” sözü bərdə söhbət açan ədəbiyatsünas Vahid Şavaliyev yazır: “Mətnə həm birbaşa, həm də bu və ya digər söz və ifadənin şərhində gizli şəkildə işlədilər “iş” sözü son dərəcə əhəmiyyətli rol oynayır. Bu sözə görə bütün misralar hərəkətdədir, canlıdır, fəaliyyətdədir. Pasternakın təsvir etdiyi yaz, bahar tükənməz fəaliyyət deməkdir.

Birinci bəndin sonrakı iki misrasında bu hərəkətlilik peyzaj çərçivəsində konkretləşir, işin subyektı və obyektı meydana çıxır. Üstəlik, həmin misralarda yaz şəxsləşdirilmişdir, onun əllərində iş qaynaqır: “Как у дюжей скотницы работа, Дело у весны кипит в руках”. S.Babullaoglu həmin misraları “yaz südsağan qadın kimi tərərli, işi başdan aşır, sığmır əlinə” kimi tərcümə etmişdir. Tərcümənin dəqiqliyinə diqqət yetirdikdə, ilk növbədə şair-tərcüməçinin “südsağan qadın” ifadəsini haradan alması sualı doğur. B.Pasternak “doyarka” sözünü işlətsəydi, onda mətn orijinala uyğun olardı. Göründüyü kimi, şair “дюжей скотницы” deyir, deməli məqsəd başqadır. Lüğət yazır: “дюжей-çox güclü, sağlam, möhkəm bədən quruluşlu adam deməkdir”. S.Babullaoglu niyə belə bir adamı “südsağan” kimi başa düşür anlamaq olmur? Halbuki şair bu sözlə kənd adamının incə daxili aləmi ilə kobud zahiri görkəmini diqqətə çatdırmaq istəyir. Bu misraların Əyyub Qiyas tərcüməsində də qeyd etdiyimiz məqsəd kölgədə qalmışdır: “Maldar qadının işi yenə başından aşır, yaz gəldisə, qayğılar artır, yaman çoxalır”.

Şeirin ikinci bəndi əsasən təcəssümdən ibarətdir. Peyzaj təcəssüm üzərində qurulmuşdur: “Чахнет снег и болен малокровьем, в веточках бессильно синих жил. Но дымится жизнь в хлеву коровьем, и здоровьем пышут зубья вил”. Bu bənddə şair xüsusi və deyərdim ki, bir qədər də cəsarətli metaforalardan istifadə edir, yol verilən söz birləşmələrini bir-birinə qarışdırır. Məsələn, “Solur qar...” birləşməsindəki “solur” sözü adətən bitkilər haqqında işlədilir. Yaxud “tüstülənir həyat” birləşməsini götürək, bu ifadə, adətən, buxarlanma ilə bağlı istifadə olunur. Amma şair başqa söz demək istəyir: “qar soluxur”, yəni ölür, canlı varlıqlar kimi, o, öz mövqeyini yaza verir; tüstülənir həyat isə yenidən doğulma, yeni hala keçmək kimi qəbul edilir. Həmin bəndin sətri tərcüməsinə diqqət yetirək: “Qar solur və qan azlığı xəstəliyinə düşərdi, budaqlarda zəif mavi damarlar, həyat tüstülənir inək axurunda, yabanın dişləri sağlamlıq saçır”. S. Babullaoglu ikinci bəndi aşağıdakı kimi tərcümə etmişdir:

*Azalıldı qanı qarın, soluxur,
Budaqlarda gömgöy çıxır damarlar.
Axurlarda indi həyat vurnuxur,
Dişlərini saqqıldadır yabalar.*

Tərcümə orijinala çox yaxındır, üçüncü misranı istisna etsək, fikir və sözlər olduğu kimi saxlanılmışdır, lakin incə məna fərqi qorumaq mümkün olmamışdır. Məsələn, birinci misrada şair qarın ölməkdə olduğunu və buna səbəb kimi qan azlığı xəstəliyini göstərir. Ancaq tərcümədə xəstəlik məsələsi kənara qoyulub. Üçüncü misrada isə “tüstülənir həyat” əvəzinə “həyat vurnuxur” birləşməsi işlənmişdir ki, bu da yenidən doğuşu, canlanmanı ifadə edə bilmir.

Ə.Qiyasın tərcüməsində isə, artıq söz və ifadələrə çox yer verilmişdir ki, bu da şeiri orijinaldan uzaqlaşdırmışdır. Yuxarıdakı bəndin Ə.Qiyas tərəfindən edilmiş tərcüməsini nəzərdən keçirək:

*Xəstə bənizli qar da yavaş-yavaş əriyir,
Budaqların göy damarları oyanır.
Amma tövlə hələ də inək nəfəsinə qızınır,
Yaba dişlərini qıcıyıb iş görür.*

Göründüyü kimi, birinci və üçüncü misralar orijinaldan uzaqdır. Tərcüməçi birinci misrada “qan azlığı”, üçüncü misrada isə “tüstülənir həyat” metaforasını buraxmış, bununla da şeirdə şox böyük əhəmiyyət daşıyan şəxsləndirilmə prosesi yarımçıq qalmışdır.

Biz yuxarıda qeyd etdik ki, Pasternakın peyzaj lirikası təsviri xarakter daşısa da, özündə böyük fəlsəfi mühakimələri birləşdirir. Əslən, moskvalı olan B.Pasternak kənd həyatını incə bir şəkildə əks etdirə bilmiş, ancaq bu zaman əsərə gizli bir məna vermişdir. O, göstərmişdir ki, kənd insanları kiçik şeylərə də sevinə bilir, şəhərlilər üçün isə müəllifin təsvir etdiyi mart peyzajı vəhşi və vulqar görünür. Şeirinin son bəndində bu daha aydın ifadə olunmuşdur: “Mehtərxana və tövlə taybatay açıq, göyərçinlər qar üstündə yulafı dimdikləyir, sakın və günahkarların hamısı təzə peyin havası qoxuyur”. İrəlində qeyd etdiyimiz kimi, bu şeir başdan-başa kontrastlardan ibarətdir: qış-yaz; xəstə-sağlam; qar-günəş; şəhər-kənd; təmiz hava-peyin və s. Son bənddə bu təzadlar daha çox diqqəti cəlb edir. S.Babullaoğlu son bəndi aşağıdakı kimi çevirmişdir:

*Taybatay açıqdır pəyə, dam, axur
Qarda yulaf dimdikləyir göyərçin.
Hər şeyə güc verən səbəb, günahkar -
Təmiz hava qoxuyur indi peyin.*

Poetika zəif olsa da, mətn orijinala yaxındır, tərcüməçi misraları ideya yükü ilə birgə Azərbaycan dilinə gətirməyə çalışmışdır. Lakin ikinci tərcüməçi bu bəndində mahiyyətini tam əhatə edə bilməyib.

*At pəyəsi də, tövlə də taybatay açıqdır,
Göyərçinlər ağ qar üstə dənəyir.
Harda ins-cins varsa, o tərəfdən
Həmişə təzə peyin qoxusu gəlir.*

Tərcüməçi birinci misrada “at pəyəsi” ifadəsini işlədir, halbuki atın pəyəsi olmur, tövləsi olur. İkinci misrada B.Pasternak göyərçinlərin yulaf dənələsindən danışır, burada da tərcüməçi yulaf sözünü buraxıb və bununla da cümlə natamam qalıb. “Göyərçinlər ağ qar üstə dənəyir”- nə dənəyir? Yaxşı, tərcüməçi yulaf sözünü işlətmək istəmirsə, onda “dən yeyir” yazsa bilərdi. Lap sonda tərcüməçinin “ins-cins” sözünü haradan götürdüyü bəlli olmur. Müəllif bütün burada yaşayan və günahkar deyəndə təsərrüfatda çalışan insanları və oradakı hevanları nəzərdə tutur. Onlardan təzə peyin qoxusu gəldiyini bildirir.

Təbii ki, qeyd etdiyimiz kimi, zahirən bir kənd peyzajından, daxildə isə gizli mətləblərdən xəbər verən bu şeirin tərcüməsi tərcüməçidən dil, bədii sənətkarlıq tələb etməklə bərabər, şeirin yazıldığı dövrü, ideoloji prinsipləri də dərindən bilməyi tələb edir. Əks halda, bu şeirin mükəmməl tərcüməsi mümkün deyil.

ƏDƏBİYYAT

1. Б.Пастернак. Доктор Живаго. М.: Книжная палата, 1989, 431 с.
2. Pasternak B. Misranın sahibi hisslər olanda, Bakı: Mütərcim, 2010, 52 s.
3. Pasternak B. Doktor Jivaqo. Bakı: Şərq-Qərb, 2011, 848 s.
4. <https://otvet.mail.ru/question/73824339>
5. <https://ru.wiktionary.org/wiki>

РЕЗЮМЕ
ПРОБЛЕМА ПЕРЕДАЧИ ПОДСТРОЧНЫХ ЗНАЧЕНИЙ В ПЕРЕВОДЕ

Мамедсой Р.Р.

Ключевые слова: *текст, лирика, пейзаж, выразительность, философское суждение, контраст*

В статье проводится сравнительный анализ вариантов перевода поэмы Бориса Пастерака «Март» на азербайджанский язык, анализируется каждый перевод с точки зрения содержания и передачи художественно-эстетических особенностей. Автор статьи также подробно рассказывает об исторических условиях создания стихотворения, его идейно-просветительском значении и художественных особенностях. В статье также исследуются проблемы, возникающие в передаче смысла текста стихотворения «Март» в процессе перевода, и способы их решения. Автор статьи подчеркивает, что перевод произведений Б.Пастернака требует от переводчика глубокого знания русского языка, а также знания русского быта, жизни и христианства.

SUMMARY
THE PROBLEM OF PASSING SUBSCRIPTS IN TRANSLATION

Mammadsoy R.R.

Key words: *text, lyrics, landscape, expressiveness, philosophical judgment, contrast*

The article comparatively analyzes the variants of the translation of Boris Pasternak's poem "March" into the Azerbaijani language, analyzes each translation in terms of the content and transmission of artistic and aesthetic features. The author of the article also spoke in detail about the historical conditions of the poem, its ideological and educational significance and artistic features. The article also examines the problems created by the meaning of the text of the poem "March" in the translation process and their solutions. The author of the article emphasizes that the translation of B. Pasternak's works requires the translator to have a deep knowledge of the language, as well as knowledge of Russian life and Christianity.

Daxilolma tarixi:	İlkin variant	16.10.2020
	Son variant	04.12.2020